

KÜLÖNFÉLÉK

Száz éve született Országh László, A magyar nyelv értelmező szótárának szerkesztője*

Igen tisztelt ünneplő közönség! Országh László neve bárhol a világon, ahol magyar emberek az angol nyelvvel találkoznak, az angol–magyar szótárt juttatja eszükbe. Itt most mégsem erről a közismert művéről és angol vonatkozású szótárainak sorozatáról szeretnék megemlékezni, hanem „A magyar nyelv értelmező szótára”-ról, melyet ő élete fő művének tartott. Ennek 1952-től mint adatgyűjtő, majd mint értelmező magam is munkása voltam tíz évig, a VII. kötet befejezéséig. E szótár szerkesztése itt a közelben, a Zoltán utcában kezdődött, a Váci utcában folytatódott, majd 1954-től a Szalay utcai minisztériumi épületben zajlott mindvégig. A debreceni egyetemet 1950-ben veszteség érte, amikor ott megszűnt az anglisztika, de a magyar nyelvtudománynak nagy nyeresége lett az, hogy

* Elhangzott Országh László emléktáblájának avatásán, 2007. október 27-én, a Budapest V. kerületi Balaton u. 12. számú háznál.

Ország László, a magyar és angol szavak jelentéseinek pontos ismerője irányíthatta annak a munkának a szerkesztését, amely a XIX. századi CZUCZOR–FOGARASI-féle hatkötetes szótár után hasonló méretekben állította össze a XX. század közepének aktív és passzív szókincsét jellemző lexikográfiai törzanyagot, nem egészen hatvanezer címszóhoz kapcsolva. Aktív olyan értelemben, hogy sokat támaszkodott az élő nyelvre, beleértve az akkor erősen politikai jellegű értelmezéseket is, de emellett bőven merített a XVIII. és főleg a XIX. század jeles íróinak műveiből, olyan szavakat is, amelyeket a mindennapi életben már nem használunk, de passzív ismeretük hozzátartozott egy értelemgazdag szintű értelmiségi ember anyanyelvi műveltségéhez.

Ország László nem csak a szavakat, de az embereket is jól ismerte. A Szovjetunió fegyveres ereje által védett szocialista rendszer megtépázta ugyan a magyar nemzeti öntudatot és történelmünk helyes ismeretét, de a magyar nyelv művelése soha nem kapott annyi hivatalos támogatást, mint az 50-es, 60-as években. Másodszor kirekesztett értelmiségiek tucatjai kerültek a Nyelvtudományi Intézetbe, nagy részük nem tudományos státusban ugyan, hanem az Akadémiai Kiadó szótári részlegének alkalmazottjaként. Ország előrelátó gondossággal válogatta ki a szerkesztés első éveiben azokat, akikről aztán valóban értékes, pontosságra törekvő lexikográfiai munkát várhatott, fokozatosan bevezette őket a szótárírás műhelytitkaiba.

Egy magyar értelmező szótár összeállítása már 1948-ban elkezdődött. Szabó Dénes, Kelemen József, Balázs János, Soltész Katalin már dolgozott rajta, amikor Ország vette át az irányítást. Kibővítette a szótár kezdetleges koncepcióját, és ehhez nagyobb szerkesztőgárdára volt szüksége. A sok új munkatárs beszoktatását a lexikográfiába úgy szervezte meg, hogy a kezdőket brigádokba osztotta. Balázs János, Kelemen József, Martinkó András, O. Nagy Gábor voltak kezdetben brigádvezetők, majd Kovalovszky Miklós is. Négy-öt értelmező dolgozott a kezük alatt. Ország gondoskodott arról, hogy a brigád havonként más vezető alá kerüljön, hiszen mindegyiküknek más-más elgondolása volt a szavak értelmezéséről és a szócikkek szerkezetéről. E szempontok összehangolása után kezdődött 1954-ben az addig megfogalmazott szócikkek egységes megszerkesztése.

Kérdhetné valaki: 1956 hozott-e valami változást a szótár szerkesztésében? Az ideológiai, politikai színezésben csekély enyhülést átmenetileg igen. Sztálin korában – hogy példát említsek – a „reakciós” megbélyegzéstől tartva a túlbuzgóság arra bírta az egyik brigádvezetőt, hogy a *misszionárius* értelmezéséhez hozzátegye: „a gyarmatosítás előkészítője”, ahogy Engels megállapította. Ország László, aki maga egyetlen szónak az értelmezését sem dolgozta ki, de sokat javított mások értelmezésén, törölte ezt a nem szótárba illő hozzátoldást, és az egész értelmezést egyetlen szóra cserélte: *hittérítő*.

Az 1958-ban és '59-ben megjelent első két kötetet a hatvanas évek elején a további kötetek ellenőrzésére kijelölt politikai lektor újra cenzúrázta. Bizonyos idézeteket, egy-egy címszót kihagyásra ítélt, politikai vagy közgazdasági tárgyú szócikkeket pedig átíratott úgy, hogy e két kötet újabb lenyomatai nem pontosan azonosak az eredetivel. Erről az átírásról csak kevesen tudunk. A többi kötet anyagánál vigyáztunk, hogy bizonyos szavaknál a marxista értelmezés legyen első helyen, Erdélyt még történetileg se említsük mint Magyarországot részét, stb. Ettől eltekintve sok területen nagyfokú tárgyilagosságra törekedtünk, mert Ország a belső munkatársakon kívül szaklektorok széles hálózatával ellenőriztette a szakjelentések helyes fogalmazását. Amikor pedig újra elfoglalhatta debreceni tanszékét, O. Nagy Gáborra bízta a szócikkek főszerkesztői jóváhagyását.

1962 után a hétkötetes szótár alapján indult el az egy kötetbe sűrített Magyar értelmező kéziszótár. Ennek értelmezéseit Ország már nem irányította, de tanácsokat adott a szótár koncepciójához, megtervezte a képekkel való illusztrálást, és figyelemmel kísérte annak végrehajtását 1972-ig, a kéziszótár befejezéséig.

Ország lexikográfiai munkássága nem merült ki a szótárszerkesztésben és a tömörített kéziszótár előkészítésében, hanem a távolabbi jövőre is kitekintett: emelni szándékozott a magyar olvasókörzség szótári műveltségét. Arra is rámutatott, hogy egy hat kötet körüli közép-szótárból könnyebb egy 1-2 kötetes kéziszótárt összeállítani, mint fordítva. A régóta tervezett akadémiai nagyszótár megvalósítását nem tekintette feladatának, nem is érte meg annak XX. század végi nekilendülését, mégis azt lát-

juk, hogy a tavaly megjelent nagyszótári kötetek szócikk-felépítése is a hétkötetes középszótár nyomdokain halad, azt bővíti régebbi irodalmi dokumentumokkal, régi szavakkal és újabb nyelvi fejleményekkel, kellő forrásjelzéssel.

A szótárírás elméleti és gyakorlati kérdéseit is összefoglaltatta munkatársaival az I. kötetbe tervezett bőséges előszóként. Ezt ugyan föl kellett cserélni egy rövid tájékoztatóval, de a szótár befejezése után a részletes előszóból is lett egy 130 oldalas kiadvány a Nyelvtudományi Értekezések 36. számaként. Ezenkívül többünket rávett arra, hogy szakterületeinkről kisebb-nagyobb tanulmányokat és szótári bibliográfiákat készítsünk. Így jött létre a „Szótártani tanulmányok” című testesebb kötet. Ezért Országh László tekinthető a „szótárászat”-ból fejlődött magyar szótártudomány megalapítójának.

ELEKFI LÁSZLÓ